

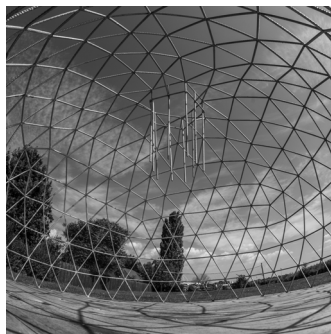
BIRÓ A. ZOLTÁN

A DIGITÁLIS NYELV VONZÁSÁBAN?

Bevezetés

■ A digitális eszközök által termelt kommunikációs helyzetek nyelvhasználatát (a „digitális nyelv” jelenlétét) mint társadalmi jelenséget egyre többen tudomásul veszik, az ehhez kapcsolódó kérdések nagyobb része azonban egyelőre válasz nélkül marad. Megmaradnak-e ezek a grafikus jelekkel tűzdelt, egyre több nyelvhelyességi előírásnak fittyet hányó szövegalkotási gyakorlatok a digitális kommunikáció keretei és a kortárs csoportok keretei között? Ez esetben használóik egy idő után visszatérnek a standard nyelvhasználat formáihoz és szabályaihoz. De felmerül a negatív forgatókönyv is: csupán idő kérdése, és a digitális nyelv meghódítja az olyan kommunikációs szövegalkotási tereket is, mint az iskolai fogalmazás, az iskolai dolgozat, a szülőkkel és pedagógusokkal vagy éppen az intézményekkel való kommunikáció, esetleg a szépirodalom? Két „nyelv” fog-e működni – egy digitális és egy nem digitális – attól függően, hogy ki, hol, kinek, miről beszél, vagy pedig úgymond keveredni fog a kettő? Arra kell-e számítani, hogy a mindennapi beszéd egyre nagyobb mértékben „megszabadul” a normatív írásbeliség szabályozó/minősítő hatalmától?

A csíkszeredai Sapiencia EMTE keretében szervezett kutatási programunk¹ (*A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*) egyik kiemelt modulja keretében tettünk kísérletet arra, hogy a digitális nyelv jelenléte, megjelenése, anyanyelvhasználatra gyakorolt hatása témakörében

Megváltozik a kommunikációs helyzetek létrehozásnak gyakorlata, a kommunikációs helyzetekben működő szimmetrikus-aszimmetrikus viszonyok ismert rendje, az intim/bizalmas és nyilvános kommunikációs helyzetekhez kapcsolódó tematizációk társadalmi helye és funkciója.

elemzést végezzünk. A kérdőívet és szövegalkotási feladatokat tartalmazó adatfelvételi lappal négy székelyföldi tanulócsoporthoz irányuló korábbi adatfelvételek² azt jelezték, hogy életkor és lakhely szerint számottevő különbségek vannak, ezért a négy tanulócsoporthoz (hetedikes tanulók – falu-város, tizenegyedikes tanulók – falu-város) kiválasztásában erre a megfigyelésre alapoztunk. Az elemzés két nagyobb témakört érintett. Kérdőívvel vizsgáltuk a tanulóknak a normatív nyelvhasználat szabályaihoz, illetve a szabályok gyakorlati alkalmazásához való viszonyulását. Szövegalkotási feladatok révén elemeztük a digitális nyelv jelenlétét három témakörben: a szövegek terjedelme, a szöveggép (grafikus megoldások, központosítás, beszélt nyelvi fordulatok), valamint a szövegkoherencia.³ Jelen tanulmány a normatív nyelvhasználatához való viszonyulással kapcsolatos tapasztalatokat, illetve a kapcsolódó kérdéseket mutatja be. Ezt az adatfelvételt módszertani kísérletnek tekintjük, célunk a téma előtérbe hozása, a további kutatások ösztönzése.

Kutatásunk módszertanában a magyarországi szakmai elemzéseket tekintetük kiindulópontnak. Elsősorban a Simon Viktória által alkalmazott adatfelvételi eljárást vettük alapul, kisebb tartalmi változtatásokkal. Ugyanakkor munkánk szakmai megtervezésében értékes szakmai segítséget kínáltak Veszelszki Ágnes tanulmányai, illetve Kruzslicz Tamás tanulmánya, aki a szókészlet vonatkozásában vizsgálta a digitális kommunikáció hatását.⁴ A kérdőív első részében az IKT eszközök használatának mértékére és tartalmára vonatkozó kérdések szerepeltek abból a célból, hogy a későbbiek során elemzést végezhesünk az internethasználat mennyisége/jellege, illetve a nyelvhasználatra gyakorolt hatás közti összefüggésre vonatkozóan. A kérdőív második része a normatív nyelvhelyességi szabályok betartásával kapcsolatos véleményekre kérdezett rá: helyesírási segédletek használata, a szövegalkotás során az általánosan ismert szabályok betartására vonatkozó álláspont (nagybetűk használata mondatkezdéskor, a központosítással kapcsolatos szabályok betartása, a megírt szöveg hibáinak javításával kapcsolatos álláspont stb.). A következőkben a tanulói véleményekkel kapcsolatos eredményeket ismertetjük összefoglaló jelleggel.

A normatív nyelvhelyességi szabályokhoz való viszonyulás

■ A nyelvhelyességgel kapcsolatos tudás fontos részét képezi a szabályokhoz való viszonyulás normatív kijelentéseinek megismerése és explicit (tézisszerű) fővállalása. Ezt az álláspontot képviseli és hangoztatja a pedagógus, a szülő, és ez az álláspont része a közvélekedésnek is, ugyanakkor minősítési elvként is szolgál a pedagógiai gyakorlatban. A digitális nyelv előtérbe kerülése többek között abban ragadható meg, hogy ennek az általános elvnek az érvényessége bizonyos esetekben vagy bizonyos mértékig – a „digitális bennszülöttek” körében – kérdésessé, a nyelvhasználati normáktól való eltérés gyakorivá, tudatossá válik.

Kutatásunk során arra tettünk kísérletet, hogy a tanulók körében adatokat szerezzünk a helyes nyelvhasználatához való explicit viszonyulásról. Az ilyen kérdezés szokatlan eljárás, hiszen iskolai környezetben a tanulóknak tulajdonképpen csak azt „szabadna” mondaniuk, hogy a nyelvhelyességgel kapcsolatos szabályokat minden körülmények között be kell tartani. Amennyiben a tanulók – iskolai környezetben – ettől eltérő véleményeket is megfogalmaznak (kijelentik például, hogy számítógépes szövegírás közben mondatkezdés esetén a nagy-

betű használatától vagy a központosítástól el lehet tekinteni stb.), ez azt jelenti, hogy a napi szövegrírási gyakorlatban a szabályoktól való eltérés mértéke jelentős lehet.

1

■ Az adatfelvétel keretében a *helyesírási szótár* és az *elektronikus szövegellenőrzési program* használatára (a felhasználók rendelkezésére álló internetes alkalmazásra) kérdeztünk rá. A megkérdezett tanulók többsége mindkét eszköz használatát elutasítja. Mindkét esetben 10 százalék alatt van azok aránya, akik szövegrírás közben ezeket az eszközöket/funkciókat rendszeresen használják. A megkérdezettek 31 százaléka jelezte, hogy a helyesírási szótárt ritkán ugyan, de igénybe veszi, háromötödük viszont egyértelműen azt jelezte, hogy ilyesmire nincsen igénye. A szövegellenőrzési program használata esetében a „csak ritkán használom” típusú válaszok aránya 14,1 százalék, és a megkérdezettek több mint háromnegyede egyértelműen nemleges választ adott. Ezeknek az eszközöknek/funkcióknak a mellőzése a felsőbb osztályokban még jelentősebb mértékű.

Milyen gyakran használod az alábbi eszközöket/funkciókat?

	Rendszeresen		Csak ritkán		Nem használom	
	VII.	XI.	VII.	XI.	VII.	XI.
Helyesírási szótár	9,4%	6,9%	34,4%	27,7%	56,3%	65,3%
Szövegellenőrzési program	10,4%	8,9%	18,8%	9,9%	70,8%	81,2%

Az adatsorok azt mutatják, hogy az ezektől az eszközöktől/alkalmazásoktól való elfordulás nem településspecifikus jelenség. A rurális és az urbánus környezetben élő csoport esetében egyaránt azt lehet látni, hogy a hetedikes korban adott „csak ritkán használom” válaszok jelentős része tizenegyedikes korban „nem használom” válaszként jelenik meg. A helyesírási szótárt és a szövegellenőrzési programot használók aránya mind a négy csoportban azonos szinten mozog, ami arra utal, hogy az osztályokban van egy-egy olyan, maximum 10 százalék körüli vagy ennél kisebb csoport (főltehetően a jobb iskolai teljesítményt felmutatók vagy az iskolai elvárásokhoz jobban ragaszkodók csoportja), amely az anyanyelvhasználat normatív elvárásaihoz való igazodás elvét követi, vagy legalábbis ennek az elvnek az explicit főlvállalását fontosnak tartja.

A „csak ritkán használom” és a „nem használom” válaszok megoszlását vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a normatív nyelvhasználat-hoz való viszonyulásban – amit a helyesírási szótárhoz, illetve a szövegellenőrzéshez való viszonyulás is kifejez – a tanulók körében nincsen már egységes álláspont. Ehelyett úgynevezett „magatartási stílusok”, attitűdtípusok képződnek, és okkal feltételezhetjük azt, hogy a pedagógiai gyakorlat során a normatív szabályokra való általános hivatkozás már kevésbé hatásos. A helyes nyelvhasználatra vonatkozó magatartások kialakulásában továbbra is fontos szerepe lehet az iskolai teljesítmény szerinti ragsornak (a jobb tanulók inkább szabály-

követők), de számítanunk kell arra, hogy más jellegű hatások is befolyásolják a nyelvhasználathoz való viszonyulást, többek között a digitális nyelv hatása vagy az annak keretében szerveződő kommunikációs gyakorlat által kitermelt újabb csoportnormák, attitűdtípusok.

A normatív nyelvhasználathoz való viszonyulásnak a tanulók körében tapasztalható ilyen jellegű „diverzifikációja” dinamikus és összetett jelenség, nyilvánvalóan nem csupán a szótárhasználathoz vagy a szövegellenőrzési alkalmazásokhoz való viszonyulásban jelentkezik. Ennek a két eszköznek/alkalmazásnak a kiemelt szerepét az adja, hogy mindkettő – explicit vagy implicit módon – nem egy konkrét és betartandó szabályt testesít meg, hanem a normatív nyelvhasználati szabályrendszer egészét jelképezi, s használatuk és mellőzésük mértéke tulajdonképpen az általában vett, az iskola által markánsan képviselt elv (az anyanyelvet a nyelvhelyességi szabályok betartásával kell használni) tanulói legitimitásának változásával hozható összefüggésbe. Mindezt arra utal, hogy a digitális nyelv térhódítása és legitimációs szerepének növekedése nyomán alternatív nyelvhasználati magatartások alakulnak ki. Olyan magatartások, amelynek hordozói a normatív nyelvhasználathoz való viszonyulást nem valamiféle szabályos – nem szabályos oppozícióként élik meg, hanem a másságot előtérbe helyező csoportos és kreatív megoldásként. Ez a hozzáállás tág teret ad az eltérő magatartási mintáknak, illetve az egyéni megoldásoknak, ugyanakkor a nyelvhasználati normáknak ez az új típusú csoportjellege rendkívüli módon megnehezítheti a pedagógus munkáját, aki a normatív szabályok betartását általános elvként igyekszik megjelteni.

2

■ A kérdőívre adott válaszokból arra következtethetünk, hogy a tanulók szerint az egyes kommunikációs helyzetekben *a nyelvhelyességi szabályokat eltérő módon kell betartani*. Az írásbeliség standard nyelvi normáinak betartása attól függ, hogy milyen kommunikációs helyzetben vagyunk, és „kinek írunk”. Ha azt kérdezzük a tanulóktól, hogy számítógépen fogalmazott szöveg esetén mondatkezdéskor a nagybetű használatának szabályát be kell-e tartani, szövegírás közben a központosításra kell-e figyelni, illetve a gépelési hibákat ki kell-e javítani, akkor a válaszolók egyötöde az „attól függ, hogy kinek írunk” opciót választja. Ehhez még hozzá kell tennünk azt, hogy a válaszolók további 7 százaléka nem is tartja fontosnak a nagybetűs mondatkezdést, 10 százaléka a gépelési hibák kijavítását és 35 százalékuk a központosítással kapcsolatos szabályok betartását sorolja a „nem nagyon fontos” kategóriába.

Az „attól függ, kinek írunk” típusú válaszok nyilvánvalóan a korcsoport tagjaival folytatott kommunikációra utalnak, a központosítás követelményétől való eltekintés mértéke (a válaszolók kevesebb, mint fele számára fontos ennek a szabálynak a betartása) azonban azt jelezheti, hogy a központosítási szabályok betartásához való viszonyulás változása általánosabb jellegű, és hatása vélhetően túlmutat azokon a kommunikációs helyzeteken, amelyek az IKT eszközök használatához kötődnek.

	Attól függ, kinek írunk	Nem nagyon fontos	Fontos
Nagybetű használata mondatkezdéskor	21,8%	7,1%	71,1%
Központosítás	18,2%	35,4%	46,4%
Gépelési hibák javítása	21,4%	10,2%	68,4%

A két életkori csoport adatait összehasonlítva lényeges eltérés nem mutatkozik. Ez arra utalhat, hogy a tanulók körében viszonylag korán, már az általános iskola keretében kialakulnak a nyelvhasználati normákkal kapcsolatos magatartási típusok. Falu-város összehasonlításban szintén hasonlóak az adatok, csak a központosítási szabályok betartásával kapcsolatos véleményekben mutatkozik lényeges különbség. A városi lakhellyel rendelkezők csoportja nagyobb arányban ragaszkodik a központosítási szabályok betartásához: kisebb az „attól függ, kinek írunk” válaszok aránya, és nagyobb a „fontos” válaszok aránya. Ez a típusú különbség falu-város viszonylatban a hetedikesek és a tizenegyedikesek körében egyaránt megmutatkozik.

3

■ A nyelvhasználati szabályokhoz való viszonyulás összetettségére és ellentmondásos jellegére utal az, hogy a megkérdezettek jelentős százaléka bejelöli azt a válaszlehetőséget, hogy „a szabályokat be kell tartani”. Amint azt az előbbiekben láttuk, egy sor konkrét szabály esetében ugyanakkor azon a véleményen vannak, hogy annak betartásától el kell, vagy adott esetben el lehet tekinteni. Végül pedig a szövegalkotási gyakorlat elemzése azt mutatja, hogy jelentős arányban el is tekintenek a szabályoktól. Ez a három komponens (explicit kijelentés a szabályok betartása mellett, explicit kijelentés az eltérés mellett, illetve eltérések a gyakorlatban) egymás mellett van jelen, és elemzésre váró kérdés, hogy a tanulók a három komponens együttesen miként kezelik, milyen helyzetben milyen tényezők hatására döntenek egyik vagy másik elv alkalmazása vagy a gyorsaság diktálta megoldások mellett.

A megkérdezett tanulók 41,9 százaléka volt azon a véleményen, hogy a nyelvhelyességi szabályok betartásával teljes mértékben egyetért. A többi válasz (csak részben ért egyet 43,5 százalék, és nem ért egyet 14,7 százalék) már alaposabb további elemzést igényel, hiszen – ha jól belegondolunk – az igenlő válaszok aránya iskolai környezetben tulajdonképpen száz százalékos kellene legyen. Ezen a ponton ismételt fölmerül az a kérdés, hogy a kijelentéssel egyet nem értő válaszok csak az IKT eszközök révén folytatott kommunikációs helyzetekre vonatkoznak-e, vagy ennél többre. Mivel nem tudhatjuk, hogy a tanulók mindennapi szövegalkotási gyakorlatában az iskolai normák szerinti és a nem iskolai normák szerinti szövegalkotás aránya milyen lehet, erre a kérdésre a rendelkezésre álló információk alapján nem tudunk egyelőre válaszolni. Az életkori csoportok és a lakhely szerinti adataink azt mutatják, hogy a szabályok betartásához való explicit viszonyulás nem teljesen egyforma. A rurális környezetben élők jóval nagyobb arányban mondják azt, hogy be kell tartani a szabályokat (teljes mértékben egyetért 48,4 százalék), a városiak esetében ez a mutató

csak 31,8%. A „részben értek egyet” véleményeknél mindez megfordul (falu: 36,1%, város 56,1%). A különbség nagy részét a hetedikes, falusi környezetben élő tanulók válasza okozza, akiknek 62,4 százaléka van azon a véleményen, hogy a szabályokat be kell tartani. Az életkori csoportok szerinti megoszlásban a hetedikesek jóval nagyobb arányban fogalmazznak meg „teljes mértékben egyetértek” válaszokat, ami arra utal, hogy az iskolai elvárásoknak való megfelelés ebben az esetben fontos szerepet játszhatott a válaszok megfogalmazásában. A szabályoktól való eltérés explicit fölállalása tizenegyedikes korban sokkal nagyobb.

Összegzés helyett

■ Kutatásunk adatsorai azt jelzik, hogy bevallásuk szerint a tanulók felét valamilyen mértékben érinti a normatív nyelvhasználati szabályokhoz való viszonyulás változása. Ugyanakkor azt látjuk, hogy a normatív szabályokhoz való viszonyulás tekintetében viszonyulástípusok alakulnak ki, és ebben szerepet játszhat az életkor vagy a lakhely jellege is. Ezeknek az adatoknak az alapján nem állapítható meg, hogy ez a változás csak a digitális nyelv használatára terjed-e ki, vagy az iskolai nyelvhasználatra is. Természetesen elvben elképzelhető, hogy egyazon nyelv használata során a kommunikációs helyzetek változása függvényében valaki kétféle helyesírási szabályrendszert ismer és alkalmaz. Az azonban kérdéses, hogy ezt a kódváltást minden helyzetben következetesen tudja-e, akarja-e alkalmazni. A vizsgált térségben ma még a digitális eszközök használata, illetve az azokhoz kapcsolt szövegalkotás az iskolai gyakorlatban kisebb szerepet kap, ezért a normatív iskolai nyelvhasználat és a digitális nyelv használata térben és időben a legtöbb esetben elkülönül egymástól. Ez a helyzet azonban a digitális eszközök és digitális tartalmak iskolai környezetben való szerepvállalásának növekedésével föltehetően rövidesen változni fog.

A digitális nyelv jelenlétének különböző formáit és módozatait feltáró elemzési munka – különösen abban az esetben, ha mindezt a beszélőkhöz rendelhető társadalmi jellemzőkkel is összhangba kívánja hozni – szakmai szempontból vonzó és hasznosnak mutatkozik. Részben azért, mert a szociolingvisztikai elemzések új és változó terepéről van szó, a kutatási eredmények pedig látványosak, érdeklődést keltőek. Nem mellékes szempont az sem, hogy a digitális nyelv térnyerésével kapcsolatos szakmai eredmények rendszerint eltérő megítélés alá esnek (hol előnyösnek, hol pedig hátrányosnak tarjuk ezeket a jelenségeket), és a megítélések eltérő, nem ritkán oppozíciós jellege a szakmán túlmutató érdeklődést is termel. Ez utóbbi kijelentés fontosságára utal az a tény, hogy nem csupán a nyelvhasználat vagy éppen a nyelv változásáról van szó. A digitális nyelv térnyerése szoros összefüggésben van a társadalmi kommunikáció alapviszonyainak a megváltozásával. Megváltozik a kommunikációs helyzetek létrehozásnak gyakorlata, a kommunikációs helyzetekben működő szimmetrikus-aszimmetrikus viszonyok ismert rendje, az intim/bizalmas és nyilvános kommunikációs helyzetekhez kapcsolódó tematizációk társadalmi helye és funkciója.⁵ Ebben a helyzetben a standard nyelvhasználati normáktól való eltérés maga is normává válik/válhat. Mindez arra figyelmeztet, hogy a digitális nyelvnek az anyanyelv használatára gyakorolt hatása mellett a kommunikációs helyzetek és nyelvi formák alakító, konstruktív funkcióját is elemzés tárgyává kell tenni.

Kutatásunk elsődleges célkitűzése az volt, hogy felvázolja a vizsgált térségre vonatkozóan hasznosnak ígérkező megközelítési szempontokat és elemzési eljárásokat arra vonatkozóan, hogy a digitális nyelvnek az anyanyelvre gyakorolt hatása miként lenne empirikusan megragadható. Az elemzés eredményeihez azonban egyre több tisztázásra váró kérdés kapcsolódik. Nem könnyen dönthető el például, hogy a normatív nyelvhasználatról való eltérés a digitális nyelv számájára írható-e, vagy pedig az anyanyelvi kompetenciák (szókincs, helyesírás, mondat szerkesztési szabályok ismerete) hiányosságaiból fakad. A digitális eszközök használata lehetővé teszi azt is, hogy a tanulók a normatív elvárások/eljárások ismeretének hiányát beszélt nyelvi megoldásokkal pótolják. Az így megalkotott szöveg a digitális eszközökkel folytatott kommunikációban teljes értékűnek minősül, és a standard nyelvhasználat szabályainak ismerete nem hiányosságként jelenik meg, hanem az ilyen jellegű igény/elvárás a nyelvhasználatból egyszerűen kiiktatódik. Tapasztalatunk az, hogy a digitális nyelv anyanyelvre gyakorolt hatását részterületenként és csoportspecifikusan kell vizsgálni. Fontosnak mutatkozik ebből a szempontból az életkor, a kommunikációs helyzet típusa, az urbánus–rurális környezet jellege és nem utolsósorban a kortárs csoportokhoz való tartozás mértéke. Első lépésben nyilván az a legfontosabb szakmai feladat, hogy ráirányítsuk a figyelmet a téma aktualitására, és ösztönözzük, támogassuk az alkalmazható mérési, értelmezési eljárások kidolgozását, azok kisebb-nagyobb léptékben való alkalmazását.

■ JEGYZETEK

1. A kutatási programot, a kapcsolódó kiadványokat és szakmai fórumok szervezését 2011-től a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat támogatja.
2. Lásd ezzel kapcsolatban Biró A. Zoltán – Gergely Orsolya – Kiss Adél – Ozsváth-Berényi Hajnal: *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. In: Gergely Orsolya (szerk.): *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Konferencia, Csíkszereda, 2012. május 7–8. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2012. 9–74.
3. A kutatás részletesebb leírását, valamint az eredmények bemutatását lásd Biró A. Zoltán: „Attól függ, kinek írunk...” *A digitális nyelv hatása a székelyföldi iskolások nyelvhasználatára*. In: Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Internet – iskola – anyanyelv*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2016. 72–113, és Biró A. Zoltán – Bodó Julianna – Sárosi-Blága Ágnes – Biró Z. Zoltán: *A digitális nyelv térnyerése? Az IKT eszközök hatása a nyelvhasználatra – határon túli tanuló csoportok vizsgálata alapján*. In: Biró–Bodó (szerk.): i.m. 188–235.
4. Simon Viktória: *Modern kódkeveredés: az internetes nyelvhasználat hatásai fiatalok írásbeli fogalmazásában*. Anyanyelv – pedagógia 2014. 1. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=497>; Kruzsliz Tamás: *A digitális kommunikáció hatása a középiskolások nyelvhasználatára*. Irodalomismeret. 2013. 2. Letöltés: http://www.irodalomismeret.hu/files/2013_2/kruzsliz_tamas.pdf; Veszelszki Ágnes: *Új írásjelek digitális és kézzel írt szövegekben*. Anyanyelv – pedagógia 2012. 4. Letöltés: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=418>.
5. Bodó Julianna: *Internet és nyelvhasználat*. Megközelítési lehetőségek az elméleti paradigmaváltás tükrében. In: Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Eszközök és tartalmak. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2017. (Megjelenés előtt.)